

“Религията може да бъде насочвана само от разума и убеждението”:¹ Религиозната свобода и отделянето на църквата от държавата в ранната американска история

Румен Генов

Темата за религиозната толерантност и религиозната свобода отдавна заема важно място в политическата мисъл и практика. Тя продължава да бъде особено актуална в наше време, когато ставаме свидетели трагични случаи на подновени религиозни конфликти, агресивен фундаментализъм и религиозно мотивиран тероризъм, в големи райони на Азия и Африка, които намират летални отзвучи в Европа и Америка.

Религиозната свобода определяна често като „свобода на съвестта“ и принципа за отделянето на църквата от държавата (тоест премахването на задължителна за всички граждани на една държава религия), в наше време се смята за същностна черта на модерността и естествена характеристика на демократическите режими възприели принципите на европейско-американската цивилизация.² Но религиозната свобода е исторически погледнато сравнително скорошно явление и постигнато след продължително, драматично и конфликтно развитие.

За пръв път принципа на религиозната свобода е утвърден в условията на революционна Америка през 80-те години на XVIII век. Но и там това е постигнато като резултат на продължително и конфликтно развитие на американското общество през колониалния период и в хода на отстояване на независимостта.

---

¹ Заглавието на тази статия идва от Вирджинска декларация на правата, приета от делегатите на конвента на този щат, на 12 юни 1776 г., тоест 20 дни преди приемането на американската Декларация на независимостта, именно от член XVI “Религията или задължението ни към нашия Създател, както и начинът, по който го изпълняваме, могат да бъдат насочвани само от разума и убеждението, а не от принудата или насилието” – Цит. по: Documents of American History. 6th ed. Vol. I. Ed. by Henry Steele Commager (New York, 1958), pp. 103-104.

² Макар че формално в някои демократични страни, като Англия и Дания, например, има утвърдени конституционно официални църкви.

Трудният път формулирането и утвърждаването на принципа на религиозната толерантност и свобода може да бъде илюстрирано с историческия опит на някогашната метрополия – Англия. Там намеренията за въвеждане на религиозна толерантност имат често неочакван и негативен ефект. Така след големите политически, конституционни и религиозни сътресения на Гражданската война Чарлз II Стюарт издава през 1672 г. „Декларация за опрощаването“ (Declaration of Indulgence), която премахва наказателните мерки по отношение на „рекюзантите“ (онези хора, които не посещават службите на „установената“, т.е. държавна Англиканска църква). Но съпротивата на парламента, макар и съставен от роялисти, го принуждава да я оттегли и вместо това през 1673 г. е приет т. нар. „Закон за клетвата“ (буквално „за проверката“, Test Act), който изисква от всяко лице, което кандидатства за държавна или изборна служба, или се записва в Оксфордския и Кеймбриджския университет, да положи клетва, че приема причастие по англикански образ и отрича култа към светците. По този начин католиците и дисентерите (наричани и дисиденти, т. е. протестантите, които не приемат официалната, държавна Англиканска църква), са дискриминирани, а освен това са предвидени и наказателни мерки.

През 1685 г. в условията на политическа поляризация свързана с неговата религиозна принадлежност крал се възцарява Джеймс II Стюарт, един от най-кратко и нещастно царувалите монарси на Великобритания (1685-1688), който е и последният римокатолик на английския престол. Той както предшествашите го Стюартовски владетели, има абсолютистки амбиции, неприемливи в една държава, където от XIII век насетне се върви по линията на ограничаване на кралския произвол и се утвърждава авторитета на парламента. Все пак той прави и една положителна стъпка, като опитва да осигури религиозна свобода за католиците и дисентерите. На 4 април 1687 г. Джеймс II преиздава декларацията на своя брат като „Декларация за свобода на съвестта“ (Declaration for Liberty of Conscience). С нея се премахват се наказателните закони, с които се налага господството на официалната църква, полагането на религиозна клетва при заемането на държавна служба, позволява се богослужение в частни домове или

параклиси и хората от друго изповедания. Това е първият случай когато на Британските острови се въвежда религиозна свобода, но срещу декларацията се обявяват англиканците, които я тълкуват преди всичко фаворизиране на единоверците на краля и нарушаване на конституцията (суспендиране от краля на закони приети от парламента). Йерарси на Англиканската църква, седмина епископи открито се противопоставят, изправени са пред съд, но са правдани. Със своята политика Джеймс II успява да отчужди и двете политически групировки, предшественици на бъдещите партии – торите и вигите, съответно негови поддръжници и противници.

Следващата година (когато освен това, от втория му брак с католичка се сдобива със син и се създава възможност за установяване на католическа династия в една преобладаващо протестантска държава), Джеймс II губи трона в резултат на т. нар. „Славна революция“. Възцаряват се неговия зет (холандския принц Вилем ван Оранье) и дъщеря му (от първия брак с протестантка), като Уилям III и Мери II. Според някои съвременни автори детронирането на Джеймс II е било предизвикано не толкова от религиозната безизходица, колкото от амбициите и опитите му да създаде централизирана абсолютистка държава по френски модел.³ Впрочем, има мнения, че Джеймс II е имал подкрепа от страна на дисентерите („Декларацията за свободата на съвестта“ в частност е адмирирана от квакера Уилям Пен, основател на колонията Пенсилвания в Америка, в която се установява религиозен плурализъм и демократично устройство), а детронирането му е било мотивирано от опасения на английските и холандски елити от евентуален негов съюз с френския крал Луи XIV за разгром на протестантството в Северна Европа.⁴

Политическата и конституционна промяна през 1689 г. е съпроводена от „Закон за веротърпимостта“ (Toleration Act, пълното му название е „Закон за освобождаване от наказания, предвидени от съответните закони на протестантските поданици, отделили се от Англиканската църква“, An Act

---

³ Pincus, Steven C. A. 1688 : The First Modern Revolution (New Haven, Conn. ; London : Yale University Press, 2009).

⁴ Sowerby, Scott. Making Toleration: The Repealers and the Glorious Revolution (Cambridge, MA: Harvard University Press, Harvard Historical Studies no. 181, 2013)

for Exempting their Majestyes Protestant Subjects dissenting from the Church of England from the Penalties of Certaine Lawes), с който се смекчава „Закон за клетвата“ по отношение на протестантските дисиденти, чрез една правна фикция – т. нар. „временно съгласие“ с англиканската догма (occasional conformity), съответното лице встъпайки в длъжност, полага изискваната клетва, която се приема като временно приемане англиканизма. Но ограниченията по отношение на католиците се запазват чак до 1828 г.

Идеите на религиозната търпимост са развити от английския философ и политически мислител Джон Лок (John Locke, 1632 –1704), „бащата на класическия либерализъм“, който обосновава идейно Славната революция от 1688-1689 г. По отношение на религиозната търпимост той на свой ред е повлиян от радикални английски и американски протестантски теолози и от великия поет Джон Милтън, привърженик на религиозната свобода, а някои автори намират, че неговите религиозни възгледи определят и политическите. Аргументите на Лок изложени в неговите три „Писма относно търпимостта“ (A Letter Concerning Toleration, 1689; A Second Letter Concerning Toleration, 1690; A Third Letter for Toleration, 1692), могат да бъдат сумирани така, първо, светските авторитети, държавата, в частност, както и хората изобщо, не могат убедително да оценят твърденията на съперническите си религиозни гледни точки за тяхната истинност; второ, дори и ако биха могли, то налагането една единствена "истинска религия", не би могло да има желан ефект, защото вярата не може установена с насилие; трето, принудителното религиозно еднообразие по-скоро ще доведе до по-голям обществен безпорядък, отколкото позволяването на религиозен плурализъм.⁵ Идеите на Лок за религиозната търпимост по-сетне влияят на други ключови представители на европейското и американското Просвещение, както и на създателите на Американската република.

С активизирането на английската колонизация на Северна Америка проблемите на веротърпимостта и свободата на вярата се пренасят отвъд

---

⁵ Лок, Джон. Писмо за толерантността / Джон Лок ; Прев., увод, бел., прил. Светослав Малинов. София : Ciela, 2008); Marshall, John. John Locke, Toleration and Early Enlightenment Culture (Cambridge University Press, 2006) p. 680.

океана. Мотивите за преселване на другата страна на Атлантика се определят от развитието на английското общество, което през XVII–XVIII в. претърпява дълбока трансформация – стопанска, политическа и религиозна. Традиционно особено значение се придава на заселването на пуританите и на пуританското начало в американското общество. Пуритани е общо название на опозиционно настроени спрямо официалната Англиканска църква английски протестанти (както на такива, които искат да я „очистят“ без да я напускат, так и такива, които я смятат за непоправимо покварена и скъсват с нея – сепаратисти), но общо казано всички те изповядват едни или други варианти на калвинизма. След като отказват да признават църковните авторитети те са подложени на притеснения и преследвания, които се засилват от началото на царуването на Стюартовата династия, когато им се забранява открито изповядване на своята вяра, подлагани са на позорни наказания, хвърляни са в затвора.

Политиката на Стюартовата династия, чието царуване не е никак щастливо (това на Чарлз I завършва с екзекуция по присъда на неговите поданици, а на Джеймс II – с прогонване от тях), е белязана с дълбоки и продължителни конфликти с голяма част от обществото. А те пък имат важни последици за създаването и развитието на английските колонии в Америка. Много важна страна на тези конфликти са религиозната нетърпимост и преследвания. Несъгласните с официалната църква търсят спасение от преследванията и мечтаят да създадат ново общество, подчинено на правила, изведени непосредствено от Светото Писание. Голяма част от колонистите, които първоначално напускат Британските острови го правят поради религиозни притеснения и преследвания и за това идеите за свобода и права през XVII в. имат религиозен характер. За пуританите източник на всяка власт е сам Бог, а по негова воля хората се споразумяват да създадат гражданско и политическо общество. Борбата за религиозни права се свързва със стремежа към политическа свобода.

Пуританите преселили се отвъд океана осмислят своето действие не като бягство и спасяване от репресиите, а като религиозна мисия. За тях Америка е „нов Ханаан“ или „нов Израил“, където те призвани да издигнат

„град на планината“, ни повече, ни по-малко царство Божие на земята. Тази мисия е особено отчетливо изразена в проповедта на губернатора на Колонията на Масачузетския залив Джон Уинтроп (John Winthrop (1587/8 – 1649), чиито писания вдъхновяват не само религиозните и политическите водачи на съседните колонии, но и американски политици през XX век, толкова различаващи се като Джон Кенеди и Роналд Рейган, Майкъл Дукакис и Сара Пейлин.⁶

Особено значение в историята на преселването в Америка се придава на едно събитие от есента на 1620 г. когато група пуритани – сепаратисти, прекосяват Атлантика на бор-да на кораба „Мейфлауър“ на лондонската Вирджинска компания. На 16 септември 1620 г. корабът под командването на капитан Майлз Стендиш и 102 пътници, мнозинството от които всъщност не са пуритани, отплава от Плимът и на 11 ноември корабът приближава нос Код в Нова Англия, извън територията на Вирджинската компания. Преди да стъпят на скалистия бряг, водачите на пилигримите, може би опасявайки се, че някои могат да откажат да се подчиняват, бидейки извън юрисдикцията на компанията, съставят на борда на кораба съглашението от Мейфлауър (Mayflower Compact), подписано от 41 мъже. Този договор е по-скоро приложение на обичайното за протестантските църкви съглашение (ковенант) за решаване на светски въпроси, а не толкова предварителен план за създаване на правителство или конституция. Но взаимното задължение да се обединят в „едно гражданско политическо тяло ... със справедливи и еднакви за всички закони“, придобива особен смисъл.⁷

Но не само пуритани от различни направления се насочват към Америка. През 1632 г. крал Чарлз I дарува на Сесил Калвърт, втори барон Болтимър, харта за основаване на колония в Северна Америка (в северната част на Вирджиния – на север от р. Потомак по залива Чезапик, все още незаселена от вирджинци). Доколкото лорд Болтимър е католик, то в нея се

---

⁶ Bremer, Francis. John Winthrop: America's Forgotten Founder (New York: Oxford University Press, 2003), p. 175–179; Miller, P., Johndon, T. N. (Eds.) The Puritans: A Source Book of Their Writings. Vol. I (New York, 1963), p. 195-197

⁷ Philbrick, Nathaniel. Mayflower: A Story of Courage, Community, and War. (New York, 2006); Johnson, Caleb. The Voyage of the Mayflower, http://www.mayflowerhistory.com/History/voyage_secondary.php. Retrieved 5 June 2011.

дава възможност на англо-католиците да изповядват своята религия, без да скъсват с родината. Колонията, наричана „провинция“, е наименована Мериленд в чест на съпругата на краля Хенриета-Мария Френска, която е католичка. Но после протестантският елемент става преобладаващ в колонията.

Определено място във формирането на политическите идеи, както позитивни, така и негативни, имат религиозните различия и конфликти в самите колонии с тяхната религиозна ориентация– между протестанти и католици, а и вътре в пуританската общност. Преследвани заради религиозни различия, колонистите пуритани на свой ред проявяват крайна нетърпимост към други направления на протестанството (в частност към квакерите). Краен израз на авторитарните тенденции в религията и политиката е господството на теократичната олигархия в Колонията Масачузетския залив. Нейните водачи отхвърлят веротърпимостта и свободомислието, които са преследвани и наказвани в съответствие с правила, които санкционират принудителното еднообразие във вероизповедните въпроси. Всяка проява преценена като богохулството, отклонението от установената догма, изразяването на „вредни и опасни“ собствени мнения и тълкувания се наказват от гражданската власт. Инакомислещите се прогонват от общината и селището, което е равносилно на смърт, защото сам човек не може да оцелее в суровите условия на пустошта. Такива са случаите с теолога Роджър Уилямс и с Ан Хътчинсън (Anne Hutchinson, 1591–1643), обикновена жена с дълбоки религиозни убеждения, се опитва да тълкува самостоятелно Библията и се обявява за правата на жените.⁸ Крайна форма на религиозния фанатизъм в пуританска Нова Англия е прословутият „лов на вещици“ в град Сейлъм, колония Масачузетс, през 1692 г., когато 19 души са обесени, а около 150 хвърлени в затвор по обвинение във вещицтво от истерични девойки. Съдебният процес срещу на чудовищното обвинение се дължи не само на разпространените простонародни суеверия, но и на ученото мнение на видни

---

⁸ LaPlante, Eve. *American Jezebel, the Uncommon Life of Anne Hutchinson, the Woman who Defied the Puritans.* (San Francisco, 2004).

теолози като Котън Мадър, който пише трудове за вещицството (Cotton Mother. Memorable Providences Relating to Witchcrafts and Possessions, 1689).

Пръв застъпник на неограничена религиозната свобода и отделяне на църквата от държавата през колониалния период става Роджър Уилямс (Roger Williams, ок. 1603 – 1683), основател на колонията Роуд Айлънд, която става убежище на хората от религиозни малцинства, а нейната конституция съчетава демократичните принципи със свободата на съвестта.⁹ Неговите възгледи са изложени основно в книгата „Кървавият догмат за преследване заради убежденията“ (The Bloody Tenent of Persecution for Cause of Conscience, 1644), изторена по заповед на Лондонския парламент, и нейните продължения. Английски богослов следвал в Кеймбридж Уилямс намира официалната църква за непоправимо покварена и порочна, преживява обръщение в пуританизма, а през 1631 г. се преселва в Америка. Противник на всякаква форма на организирана религия Уилямс вярва, че свободата на духа и съвестта са дар от Бога, а свободния избор на вяра е естествено право. Той не вижда никакви свидетелства в Евангелията, че вярата трябва да се налага с меч. За него Константин Велики е бил по-голям престъпник от Нерон, защото с покровителството, което държавата дава на църквата я покварява. Уилямс нарича всеки опит да се налага религиозно вярване „изнасилване на душата“ и съжالياва за „океаните от кръв“ пролети заради опитите да се наложи единствена религия. Като либерален теолог той е готов да разпространи принципа на религиозната толерантност и по отношение на нехристиянските изповедания. Религиозните възгледи на Уилямс и опитите му да защити правата на индианците неизбежно водят до конфликт с олигархично-клерикалната върхушка в Колонията на Масачузетския залив. Заради своите „погрешни и опасни възгледи“ той е прогонен от колонията, нещо което при тогавашните условия е равнозначно на смърт, но оцелява благодарение на индианците от племето нарангасети. По-късно той основава на земя купена от индианците „плантацията

---

⁹ Brockunier, Samuel. The Irrepressible Democrat, Roger Williams (New York, 1940); Miller, Perry, Roger Williams, A Contribution to the American Tradition (Indianapolis and New York, 1953); Gaustad, Edwin, S. (Ed.) Liberty of Conscience: Roger Williams in America (Grand Rapids, 1991)

Провидънс“ (столица на колонията Роуд Айлънд). В ред отношения идеите на Роджър Уилямс за свобода на съвестта и отделяне на църквата от държавата намират въплъщение в Конституцията на САЩ (недопускането в нея на упоменаване на религиозни въпроси, освен член IV, с който се забранява да се изисква религиозна клетва при встъпване в длъжност, гарантирането на свободата на съвестта с първата поправка към нея). През 1802 г. третият президент на САЩ Томас Джеферсън в отговора си на обръщението на Асоциацията на баптистите от Данбъри използва фразата на Роджър Уилямс за „стената на разделение между църквата и държавата“ ("wall of separation between church and state"), макар че интерпретацията на това положение в някои случаи се разминават.¹⁰

През 1681 г. крал Чарлз II дава грамота за основаване на колония на Уилям Пен (William Penn, 1644 – 1718), който принадлежи към изповеданието на квакерите (Дружеството на приятелите), демонизирано и преследвано както в Англия, така и в Америка. Квакерите са обвинявани даже и за последната чумна епидемия от 1665 г. Уилям Пен произхожда от аристократично семейство придържащо се към установената религия и противопоставянето срещу нея му струва не само жертване на перспективите за блестяща кариера, но и разрыв със семейството и няколкократно хвърляне в затвор. Засилването на преследванията карат Пен да търси изход в масовата емиграция на квакери в Америка. През 1680 г. той получава от Чарлз II, срещу голямата сума дължима на баща му от държавата, харта за собственост върху територия от 45,000 квадратни мили (120,000 квадратни километра), която го прави най-големия частен земевладелец в света.¹¹ За управление на колонията Уилям Пен съставя през 1682 г. конституция „Схема на управлението“ (Frame of Government), която съчетава неограничена свобода на вероизповеданието с политическа свобода. Конституция въплъщава много нови идеи, които впоследствие лягат в основата на модерния конституционализъм – учредява се двукамарен

---

¹⁰ Jefferson, Thomas. Jefferson's Letter to the Danbury Baptists: The Final Letter, as Sent. The Library of Congress Information Bulletin: June 1998. Lib. of Cong., June 1998. Web. Aug 7, 2010)

¹¹ Fantel, Hans. William Penn: Apostle of Dissent (New York, 1974), p. 147–148.

парламент, със законодателни функции и право да назначава всички служители, изпълнителната власт е поверена на губернатор, който може да бъде отстранен чрез импийчмънт, неконституционните закони се анулират, и което е голяма новост – предвидена е възможност за промяна на конституцията (при положение, че 6/7 от законодателното тяло и губернатора одобряват промяната), различни парламентарни процедури, съдопроизводство чрез съдебни заседатели, свободни избори и прочие. По-късно Пен трябва да прави компромиси и проектът му за политическа утопия търпи няколко ревизии, но запазва като цяло своя либерален и демократичен характер.¹²

Важно място в религиозната и политическата история на Америка има и първото Велико пробуждане (First Great Awakening) — движение на особен религиозен ентузиазъм, което обхваща английските колонии през 30-40-те години на XVIII век. Великото пробуждане засяга и протестантска Европа, но оставя особено дълбок отпечатък върху американския протестантизъм и общество. Пробуждането е реакция срещу ритуализма, формализма, йерархичната система на традиционното протестантство и е предизвикателство срещу утвърдените авторитети. То стимулира личното религиозно чувство и убеждения на обикновения човек, новото разбиране на Бог, на самия себе си, на света и на самата вяра, новите норми на личния морал.¹³ Великото пробуждане има най-силно въздействие върху изповеданията на конгрегационалистите, презвитерианците, членовете на холандската и германската реформирана църква, и засилва позициите на дотогава ограничените изповеданията на баптистите и методистите. Проповедта и практиката религиозното равенство привличат черните, роби и свободни, за първи път голям брой от тях приемат християнството. Централни фигури във Великото пробуждане стават големият проповедник, теолог и философ Джонатан Едуардс от колонията Масачузетс (Jonathan Edwards (1703 –1758) и гастролиращия английски проповедник Джордж

---

¹² Nash, Gary. Quakers and Politics : Pennsylvania, 1681-1726 (Princeton University Press, 1968), p. 201.

¹³ Kidd, Thomas S. The Great Awakening: The Roots of Evangelical Christianity in Colonial America (2009); Ahlstrom, Sydney E. A Religious History of the American People (1972) pp 280–330.

Уайтфийлд, един от основателите на методизма (George Whitefield, 1714 – 1770). Макар че като теолог Джонатан Едуардс е разтревожен на материализма и рационализма, той проявява силен интерес към науката, и е дълбоко повлиян от идеологията на Просвещението.¹⁴

През периода между XVII в. с доминирана от пуританите култура до началото на XIX в. с неговата пазарна революция се формира едно специфично американско общество. Неговата култура е едновременно агресивна и компромисна, материалистична и идеалистична, отличаваща се със стремеж към господство и определен конформизъм. Дори в това общество, което е далеч от рафинираната култура на метрополията, американците не се чувстват провинциалисти. Това се отнася не само до следването на модите и маниерите на „цивилизованите европейци“ от колониалните елити, но и до разпространението на тогавашната масова култура (романи, гравюри, музикални произведения, вестници), както и постижения, които са авангардни за тогавашната наука (на такива универсални гении като Бенджамин Франклин, Томас Джеферсън, Дейвид Ритенхауз). Едно масово религиозно движение, обхванало през втората четвърт на XVIII в. главно Нова Англия, т. нар. първо „Велико пробуждане“ (Great Awakening), има важно място за формирането на демократичните схващания на американските колонисти. Това движение на особено интензивен религиозен ентузизъм засяга най-вече различните калвинистки деноминации (конгрегационалистите, презвитерианците, членовете на холандската и германската реформирана църква, и засилва позициите на дотогава ограничените изповеданията на баптистите и методистите).¹⁵

Начело на „Великото пробуждане“ са Джонатан Едуардс, конгрегационалистски пастор от Нортхемптън, Масачузетс (Jonathan Edwards, 1703–1758), който съчетава пуританската традиция с преклонение пред науката на Просвещението, и английският проповедник Джордж Уайтфийлд (George Whitefield, 1714–1770), един от основоположниците на

---

¹⁴ Marsden, George M. Jonathan Edwards: A Life (New Haven: Yale University Press, 2003)

¹⁵ Марсдън, Джордж. Религията и американската култура. Прев. от англ. (София, 2002); Gaustad, Edwin S. The Great Awakening in New England (1957); Bonomi, Patricia U. Under the Cope of Heaven: Religion, Society, and Politics in Colonial America (Oxford University Press, 1988).

методизма, който посещава неколkokратно колониите в Британска Америка и проповядва пред огромни тълпи под открито небе, тъй като няма църкви достатъчно големи за да съберат екзалтираното множество. Като реакция срещу ритуализма, формализма, йерархичната система на традиционното протестантство Пробуждането е предизвикателство срещу утвърдените авторитети. То стимулира личното религиозно чувство и убеждения на обикновения човек, новото разбиране на Бог, на самия себе си, на света и на самата вяра, новите норми на личния морал.¹⁶ Проповедта и практиката религиозното равенство привличат черните, роби и свободни, за първи път голям брой от тях приемат християнството.

Политическите мислители на Просвещението, които застъпват идеята за свободата основана на разделението и равновесието на властите, все пак смятат, че социалната стабилност изисква поддържането на строга йерархия на класите. Според Бърнард Бейлин „епидемията на евангелизма от средата на XVIII в. отправя предизвикателство към традиционните схващания за социална стратификация“, като проповядва, че според Библията всички хора са равни, че истинската стойност на личността се определя от моралните качества, а не от класовата принадлежност, и че всеки може да бъде спасен от Бог (гневен според Едуардс, милостив според Уайтфилд), чрез искрено разкаяние.¹⁷ Уайтфилд е привърженик на религиозната толерантност и твърди, че свободата на съвестта е „неотнимаемо право на всяко разумно същество“, а негови привърженици във Филаделфия построяват нов молитвен дом, който може да е ползван от представители на което и да е изповедание.¹⁸ (Това не му пречи да защитава робовладението, сам да притежава роби и да повлияе за повторно легализиране на робството в Джорджия през 1751 г.) Младият Бенджамин Франклин, който е възпитан като пуританин, става възторжен последовател на Уайтфилд и макар че покъсно скъсва с традиционната религиозност и става деист, допринася много

---

¹⁶ Ahlstrom, Sydney E. *A Religious History of the American People*, p 280–330.

¹⁷ Bernard Bailyn. *The Ideological Origins of the American Revolution* (1992), p. 303.

¹⁸ *Ibid.*, p. 249.

за популярността на английския евангелист, като отпечатва много от неговите проповеди и писания, и си остава приятел до смъртта му.¹⁹

Самият Франклин опитва да напише нов катехизис отговарящ на рационалистичния патос на Просвещението и възхвалява религиозната толерантност в колониална Америка противопоставена на нетърпимостта и ограниченията в метрополията.

Франкмасонството се превръща в своеобразна трансмисия за пренасяне на идеите на Просвещението в Америка. Като единствена обща или „национална“ гражданска организация в колониите то стимулира развитието на философските и политическите идеи, които продължават да се развиват и в нова, независима Америка след 1776 г. Масони са били доста от „бащите основатели“ на Американската република. Първият знаменит масон е Бенджамин Франклин, „звездата“ на американското Просвещение (член на ложа във Филаделфия от 1731 г.), такъв е героят на Войната за независимост и първи президент на САЩ Джордж Вашингтон, президентът (председател) на Континенталния конгрес от 1775–1777 г. (наричан понякога „първия президент“ на Американската република) Джон Хенкок, Джеймс Отис, Джон Джей, Пол Ривир, Джон Поул Джоунс и други известни революционни водачи. Деветима от подписалите Декларацията за независимостта и между 9 и 13 от сложилите подпис под Конституцията от 1787 г., 33-ма от 74-мата генерали на Континенталната армия.²⁰ Би могло да се спори относно ролята на франкмасонството за разпространяването на демократичните идеи на Просвещението, но най-малкото неговата рационална „религия“ на деизма (признаването на Бог, но без обвързването му с определено изповедание), също допринася за развитието на религиозната толерантност и свободата на съвестта, за превръщането на САЩ в първата страна, в която се утвърждава принципът за отделяне на църквата от държавата.

Историците на религията като Джон Бътлър, Патриша Бономи и Нейтън Хач изтъкват връзката между съпротивата срещу абсолютистките

---

¹⁹ Isaacson, Walter. Benjamin Franklin: An American Life (New York, 2003), p. 112.

²⁰ Bullock, Steven C. Revolutionary Brotherhood (Chapel Hill, 1996); Tabbert, Mark A. American Freemasons: Three Centuries of Building Communities (New York, 2005), pp. 33–47.

тенденции в политиката на английския парламент и кампанията срещу държавната Англиканска църква през 1780-те години.²¹

Промененият интелектуален климат в колониална Америка се проявява с пълна сила още в първите години на младата република. Двадесет дни преди приемането на знаменитата Декларация на независимостта, на 12 юни 1776 г., делегатите на конвента на щата Вирджиния гласуват Декларация на правата. Тя е най-забележителен документ от този вид и нейни положения са включени и в други щатски конституции по време на Войната за независимост. Нейният проект е бил подготвен от Джордж Мейсън (1725–1792), американски държавник, член на Вирджинското събрание на гражданите и на щатския Конституционен конвент от 1776 г. По-голямата част от Декларацията е написана от Мейсън, а членът за религиозната свобода е бил предложен от знаменития революционен водач Патрик Хенри. Член XVI на Вирджинската декларация на правата гласи:

„Религията или задължението ни към нашия Създател, както и начинаът, по който го изпълняваме, могат да бъдат насочвани само от разума и убеждението, а не от принудата или насилието, и следователно всички хора имат еднакво правото да изповядват своята вяра съгласно повеленията на тяхната съвест, така че наше взаимно задължение е да проявяваме християнско търпение, любов и благотворителност едни към други.“²²

Макар че авторите на „Декларацията на независимостта“ не засягат пряко въпросите на религията, новият дух на времето се отразява и в нея. Началният вариант предложен от Томас Джеферсън започва с фразата: „Ние смятаме следните истини за свещени и неопровержими“ („We hold these truths to be sacred and undeniable“). Бенджамин Франклин предлага поправка в духа на просвещенския рационализъм, според който човешките права

---

²¹ (Butler, Jon. *Awash in a Sea of Faith: Christianizing the American People* (Cambridge, MA, 1990); Bonomi, Patricia U. *Under the Cope of Heaven: Religion, Society and Politics in Colonial America* (New York, 1986); Hatch, Nathan O. *The Sacred Cause of Liberty: Republican Thought and the Millenium in Revolutionary New England* (New Haven, 1977)

²² *Documents of American History*. 6th ed. Vol. I. Ed. by Henry Steele Commager (New York, 1958), pp. 103-104.

трябва да се основават на разума, а не на религията, и е убеден, че американското общество трябва да се отнася търпимо към всички религии. Той зачертава думите „свещени и неопровержими“ и ги заменя със „самоочевидни“ („We hold these truths to be self evident“).²³

Втората, федерална конституция на Съединените щати от 1787 г., също не определя свободата на вярата, наред с индивидуалните права и свободи на гражданите и това предизвиква силно противопоставяне. Възникналият голям дебат между привържениците на конституцията - федералистите и техните противници – антифедералистите, около нейната ратификация от щатите завършва с нов голям компромис. Критиците на Конституцията приемат нейната ратификация при условие нейният текст да бъде допълнен с допълнителни текстове (наричани поправки или добавки), които да гарантират индивидуалните права и свободи на гражданите. Още на първия федерален конгрес, избран на основата на конституцията през 1788 г., Джеймс Медисън, който е наричан „баща на конституцията“, предлага първите десет добавки към нея (25 септември 1789 г.), които определят правния статут на гражданите на САЩ на общодържавно ниво и определят кръга на федерален контрол върху спазването на човешките и гражданските права и свободи. Те имат като непосредствени прототипи най-вече английската „Декларация на правата“ от 1689 г. (известна като „Бил за правата“) и Вирджинската декларация за правата. Първите десет добавки (от предложените 12) влизат в сила след ратификацията им от квалифицирано мнозинство от щатина 15 декември 1791 г. и са известни под неофициалното название „Бил за правата“. На основание на член V от Конституцията са приети първите десет добавки, които стават известни като Бил за правата.

Първата добавка се тълкува като определено деклариране на принципа за отделянето на църквата от държавата и на религиозната свобода. Тя се състои от две клаузи – първата за „установяването“ (establishment clause) „Конгресът не може да приема закони, установяващи официалното налагане на религия“ и втората за „свободното изповядване (“free exercise”) – „или забраняващи свободното изповядване на такава“.

---

²³ Isaacson, Walter. Benjamin Franklin: An American Life, p. 254.

Макар да постановява изрично отделянето на църквата от държавата в условията на тогавашния свят християнски и нехристиянски свят, в който няма страни без официално изповедание ползващо се с пълна подкрепа на държавата, забраната за „официалното налагане на религия“, има такъв. Зад това лаконично определение се крие продължително развитие изпълнено с драматични конфликти. Първоначално Билът за правата се тълкува като отнасящ се само за федералното, не и за щатските правителства и през първата половина на XIX в. в някои щати въвеждат официална религия. Впоследствие по силата на решения и тълкувания на Върховния съд положенията на Била за правата се утвърждават по отношение на всички щати.

Политическите и културни реалности са, обаче, доста сложни и нееднозначни. Представители на консервативни християнски кръгове отричат, на основание на липсата пряко използване на фразата „отделянето на църквата от държавата“, че последното не е част конституцията.²⁴ То не е било и „първоначалното намерение“ на „бащите основатели“, тъй като не споменато от никого от тях при обсъждането на Първата поправка. Знаменитата фраза за „стената отделяща църквата от държавата“, утвърждава този принцип е била цитирана от Върховния съд в едно конкретно дело от 1947 г.²⁵, заимствана от частно писмо на Томас Джеферсън от 1802 г. до Баптистката асоциация в Данбъри,²⁶ при това извадено от контекста на неговите възгледи.

Всъщност още през 1777 г. Томас Джеферсън подготвя проектозакон за установяване на религиозна свобода във Вирджиния (Virginia Statute for Establishing Religious Freedom), като част от ревизията на останалите от колониалния период закони (включително официалното англиканско изповедание). Поради силната опозиция от страна окопалите се влиятелни англиканци приемането на закона се отлага до 1786 г. когато е повторно

---

²⁴ **Blankley, Bethany.** *Separation of Church and State Is Not in the U.S. Constitution.* - <http://www.christianpost.com/news/separation-of-church-and-state-is-not-in-the-u-s-constitution-122657/>

²⁵ *Everson v. Board of Educ. of Ewing, 330 U.S. 1, 15-16.*

²⁶ *Jefferson's Letter to the Danbury Baptists.* - The Library of Congress > Information Bulletin, June 1998 / <http://www.loc.gov/loc/lcib/9806/danpre.html/>

внесен от Джеймс Медисън, заедно с ред други, и е одобрен от Общото събрание на Вирджиния, със съвсем малки поправки на първоначалния Джеферсонов текст. Аргументите на Джеферсън са, че религиозната свобода е естествено право на всеки човек, а правителствата не бива да контролират убежденията на хората и да ги пазят единствено от нарушения на мира и добрия ред.²⁷

Тълкуванията на Върховния съд означавали, че той пренаписва конституцията, като се е превърнал в своеобразно „национално теологическо управление“ и някакво „сврѣхминистерство“ на образованието.²⁸

Опонентите на твърдението, че няма „отделянето на църквата от държавата“ в конституцията, намират този подход за неисторичен и нелогичен. Те позовават, между другото, и на конкретни изказвания на „бащите основатели“, по-специално на подписания през 1797 г. от втория президент на САЩ Джон Адамс договор с Триполи, с който се уверяват ислямските страни, че „управлението на Съединените Американски Щати в никакъв смисъл не се основава на християнската религия“ ("the Government of the United States of America is not, in any sense, founded on the Christian religion").²⁹

Така че споровете по въпросите за отделянето на отделянето на църквата от държавата, по замисъла на основателите на Американската република и неговото осъществяване, както и по отношението му към проблемите на съвремеността едва ли могат да се смятат за окончателно завършени.

Но независимо от това, че и в Съединените щати принципът за отделянето на църквата от държавата е бил многократно атакуван, пряко или

---

²⁷ **Ragosta, John.** *Virginia Statute for Establishing Religious Freedom (1786).* - http://www.encyclopediavirginia.org/Virginia_Statute_for_Establishing_Religious_Freedom_1786#start_entry

²⁸ **Barton, David.** *Original Intent: The Courts, The Constitution, and Religion.* 5th edition (Aledo, TX: WallBuilder Press) 2008.

²⁹ **Epps, Garrett.** *Constitutional Myth #4: The Constitution Doesn't Separate Church and State.* The Atlantic, June 15, 2011. [<http://www.theatlantic.com/national/archive/2011/06/constitutional-myth-4-the-constitution-doesnt-separate-church-and-state/240481/>]

непряко, и се е налагало многократно да бъде препотвърждаван, той така или иначе за пръв се утвърждава конституционно в Американската република и неговото уреждане става образец за много следващи конституции.

**“RELIGION CAN BE DIRECTED ONLY BY REASON AND
CONVICTION”: RELIGIOUS FREEDOM AND SEPARATION OF THE
CHURCH AND STATE IN EARLY AMERICAN HISTORY**

Roumen Genov

(Summary)

The principles of religious freedom and separation of the church and state have long and dramatic history, and they remain highly topical in the contemporary world. The first attempts of religious toleration in England under the late Stuarts had failed, and only after the Glorious revolution of 1688, and diluted form of toleration to Protestant denominations outside the Church of England was put into effect. At the same time the principle of religious toleration was articulated in philosophical terms by John Locke.

The Puritans as early settlers in America had tried to escape from religious persecutions in the motherland, but in their turn they established in their communities across the Atlantic repressive and almost theocratic regime, and banished those members who dare to express unorthodox views. Religious intolerance coexisted, however, with the seeds of religious freedom and democracy in some of the colonies, in Rhode Island of Roger Williams, and in Pennsylvania of William Penn. The intellectual climate had changed with the spread of the ideas of Enlightenment, partly transmitted through the Free Masonry. Fully ripened the principles of religious freedom and separation of the church and state were embodied in the great documents of the American Revolution, the Virginia Declaration of Rights, and the Bill of Rights, thus becoming a model followed by many subsequent democratic and secular regimes around the globe.